



- XX століття. – Запоріжжя: Запор. держ. ун-т, 1997.
4. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (XIX – початок XX ст.): Дис... канд. іст. наук: 07.00.01 ? Інститут історії НАН України. – К., 2002.
5. Спасский П.Н. Сборник правил о школах церковно-приходских и грамоты. – СПб., 1898.
6. Черниговские епархиальные известия. – Часть неофиц. – 1884. – № 24.
7. Пругавин А.С. Законы и справочные сведения по начальному народному образованию. – СПб, 1904.
8. Черниговские епархиальные известия. – Часть неофиц. – 1909. – № 23.
9. Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофиц. – 1897. – № 1.
10. Полтавские епархиальные ведомости. – Часть офиц. – 1897. – № 4.
11. Отчет Полтавского епархиального училищного совета о состоянии церковных школ Полтавской епархии за 1899 год. – Полтава, 1900.
12. Державний архів Полтавської області. – Ф. 512. – Оп. 1. – Спр. 3.
13. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1889. – № 28.
14. Державний архів Чернігівської області. – Ф. 679. – Оп. 2. – Спр. 5146.
15. Черниговские епархиальные известия. – Часть неофиц. – 1893. – № 24.
16. Отчет о состоянии церковных школ, субсидируемых Глуховским земством в 1903 году. – Чернигов, 1903.
17. Черниговские епархиальные известия. – Часть офиц. – 1887. – № 23.
18. Черниговская земская неделя. – 1914. – № 11.
19. Центральный державный исторический архив Украины у м. Києві (далі – ЦДА України у м. Києві). – Ф. 1475. – Оп. 1. – Спр. 634.
20. ЦДА України у м. Києві. – Ф. 1475. – Оп. 1. – Спр. 746.
21. Полтавские епархиальные ведомости. – Часть офиц. – 1899. – № 24.
22. Черниговские епархиальные известия. – Часть офиц. – 1887. – № 8.
23. Отчет Харьковского епархиального наблюдателя школ церковно-приходских и грамоты в учебно-воспитательном отношении за 1898-1899 год. – Харьков, 1900.
24. Полтавские епархиальные ведомости. – Часть неофиц. – 1898. – № 4.
25. Полтавские епархиальные ведомости. – Часть офиц. – 1898. – № 19.
26. Харьковские губернские ведомости. – 1902. – № 296.

Ю.П. Присяжнюк

**ОСВІЧЕНІСТЬ ЯК АТРИБУТ ЕТНОКУЛЬТУРИ
УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА
НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ:
ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ТА ПЕРШІ
СПРОБИ ОСМИСЛЕННЯ ФЕНОМЕНУ
НА ПОЧАТКУ XX ст.**

*Література певного часу повинна бути
образом життя, праці, бесіди і думок того часу...*

І. Франко

Освітній поступ українського населення Наддніпрянщини в період становлення української модерної нації продовжує перебувати в полі зору представників фахового цеху істориків [1]. Щоправда, гучні назви їхніх публікацій далеко не завжди підкріплюються пропонованим змістом, а авторські

міркування нерідко мало узгоджуються з задекларованими методологічними принципами [2].

Спіраючись на раніше зроблений висновок про те, що українські селяни другої половини XIX ст. не розуміли всієї глибини суспільного значення освіти (йшлося здебільшого про освіту початкову), а відтак не відчували в ній належної потреби, спробуємо розширити й поглибити запропонований погляд на цю проблему. З'ясування подальшої еволюції ставлення хліборобської людності до шкільної справи передбачає перехід рубежу XIX-XX ст., чим власне обмежувалися хронологічні межі попередньої публікації [3]. Наразі враховується загальний ментальний універсум селянського соціуму, а також чинники, які впливали на його трансформацію. Водночас ці процеси вивчаються в контексті тієї візії народної освіти, яка формувалася в передовій, патріотично налаштованій українській інтелігенції. Таким чином, мета розвідки – виявити ті тенденції, які були притаманні освітній культурі українського селянства в період “партійних” національно-визвольних змагань, століпінської аграрної реформи, різкої активізації кооперативного руху.

У статті використані матеріали вітчизняної періодики початку XX ст. Залучаючи їх до наукового пошуку, автор намагався врахувати тенденцію, яка спостерігалася в тогочасній публіцистиці. Йдеться про помірне прагнення дописувачів дотримуватися засад “наукового реалізму”. Громадські діячі, а почасти й грамотні селяни, опрацьовуючи свої повідомлення до періодичних видань, дедалі більше керувалися принципами історичності, соціальної заглибленості, психологізму. Вони виявляли підвищений інтерес до внутрішнього життя людини, яке чимраз ґрунтовніше піддавали науково-естетичному аналізу та синтезу.

Тож заведені в українській освіті з часів валуєвщини великодержавні порядки, з-поміж них політико-правове скріплення тієї норми, що “української мови нема, не було ніколи, та й бути не може” [4, 28], у перші десятиліття XX ст. зберігалися майже в незмінному вигляді. У сільських школах Наддніпрянської України – церковнопарафіяльних, міністерських та земських – навчально-виховний процес здійснювався російською мовою.

Зрозуміло, що навчання рідною мовою істотно покращувало б набуття знань сільською молоддю. Однак це, так би мовити, в ідеалі. Насправді ситуація залишалася значно складнішою, оскільки українські селяни й надалі зберігали власний, історично сформований в умовах російської патріархальщини та колоніалізму погляд на освіту. (З огляду на синкретизм їхніх уявлень та суджень, його доцільно сприймати як явище соціокультурне).

Відчуття сором'язливості говорити мовою предків, притаманне зрусифікованій українській еліті, передавалося соціальним низам. В українських хліборобів російська мова апіорі асоціювалася з владою, чиновництвом, державою. При цьому вона була не лише засобом спілкування, а й визначала склад мислення, ціннісно-світоглядне самовираження, спосіб соціально-політичного самоствердження. Етнонаціональна ідентичність у такому разі майже не витіснялася в царину свідомого; селяни сприймали шкільну справу, у тому числі мовний режим навчання, у площині особистих стосунків. Наразі мало хто з сільських мешканців міг не погодитися з



міркуваннями, які в переддень Першої світової війни занотував відомий етнограф Олександр Русов: “Ось член земської управи радить нашій громаді завести школу і гроші збирати на будівлю хати для неї; а хіба ж багато в нас таких людей, що хтіли б своїх дітей вивчати на писаря або в пани вивести?” [4, 28]. Маємо підстави цілком обґрунтовано стверджувати: на початку ХХ ст. освіта, як і усвідомлена потреба навчатися рідною мовою, перебували за межами першочергових селянських інтересів.

Сказане підтверджується багатьма обставинами. Зокрема, характером співпраці хліборобів з земськими діячами. Попередні наміри останніх сприяти сільським громадам, які своїм коштом повинні були, на переконання земців, “відкривати школи, будувати для них хати, обмешлювати та зобов’язуватися протоплювати їх зимою” [4, 28-29], невдовзі зникли. Під впливом реалій селянської візії перспектив розвитку шкільництва земства вимушено змінили характер освітньої політики на селі. Вони започаткували збір окремих податків з “пасивного до запровадження шкіл сільського населення” і почали за власною ініціативою споруджувати приміщення. У такий же спосіб земські діячі відкоригували вирішення питання найму та утримання вчителів, забезпечення навчального процесу шкільним причадаллям. За всім цим простежувалася індиферентність селянського загалу, зумовлена окресленою в уже згадуваній статті “недооцінкою значущості шкільного навчання у власному житті” [3, 10]. Цілком логічно, що ситуація з сільською освітою покращувалася після того як земства суттєво збільшували на неї фінансові видатки. Особливо відчутно це спостерігалось на початку 1910-х років, коли лише за рік витрати на сільські школи зросли майже на третину. У 1912 р. вони становили (дані по Наддніпрянській Україні без Таврійської губернії) 20,7 млн. крб., а в 1913 р. – 27 млн. крб. [4, 29].

Міра попиту селян на освіту значною мірою продовжувала визначатися глибоким (архетипним), не зруйнованим у пореформену добу історико-соціокультурним підґрунтям. Наразі вона залишалася своєрідним додатком (“на останньому місці”) традиційних уподобань патріархального землеробства, вибудованого на його моральних вартостях та соціальних пріоритетах способу життєдіяльності. Часто хліборобський загал керувався логікою – “не всім же панувати, а треба комусь і мужикувати”. Відправляючи дітей до школи, селяни вбачали в тому нагоду вирішувати проблеми, які, поперше, не виходили за межі власне родинно-господарського кола інтересів, по-друге, значили для них набагато більше, ніж саме навчання. Відтак частогусто дитина йшла “в науку”, щоб менше “шкодити в домашньому господарстві”, “рвати на сковзанці чоботи”, “робити матері каверзи” [5, 60]. Зрозуміло, що за таких умов чекати від батьків сприяння в навчально-виховному процесі прогресивно налаштованим сільським вчителям не приходилося.

Назагал типове для українського села міркування про освіту висловив грамотний селянин В. Сіромаха. “Дуже часто наші хлібороби, – зазначав цей дописувач “Селянина”, – зовсім не розуміють того, що може дати їм для господарства та його покращення загальна освіченість... вважають нерідко, що це речі несумісні одна з одною”. Наприкінці

запропонованого дискурсу В. Сіромаха поставив цікаве запитання: “У такому разі селянству потрібен поводир чи воно само дасть собі раду?” [6, 391].

Непривабливу картину розвитку шкільної справи (“скрізь і всюди темнота” [5, 59]) варто визнати домінуючою. Але на початку ХХ ст. помітними були вже й інші тенденції. Дедалі частіше траплялося, що селяни “тягнулися з останнього, підтримували один одного та виходили таки в люди” [5, 60]. Правда, серед власне хліборобського загалу відсоток таких цінителів знань був мізерний. Абсолютна більшість селян неймовірно важко переборювали ментально-світоглядний бар’єр, за яким вони мали перетворюватися з об’єктів чужорідної їм освітньої політики (“хіба вони (тогочасна еліта. – Ю. П.) допустять нас до такого ж самого?” [5, 60]) в суб’єкти активної самостверджуючої поведінки. Формування з сільської людності особистостей ринково-демократичного устрою відбувалося надто повільно. Пересічно селяни були спроможними усвідомлювати хіба що наступний позитивний для себе результат – “хто вивчивсь, далеко легше мати заробіток і жити на світі, дарма, що він мужик” [5, 60]. “Легше жити” – то, безперечно, міркування в рамках традиційного укладу. Адже навряд чи достатньо було такої глибини мислення для людей, які збагнути модерну суспільну значущість інтелекту. Звідси надто низький попит хліборобів на освіту.

Тільки окремих селян турбувала проблема освітньої відсталості, яка, наразі, з кожним роком загострювалася. О. Настевич на сторінках “Хлібороба” таким чином пояснював зростаюче значення навчання: “Є ж такі сторони, де діти закінчують університети, а тоді вертаються знову до плугів. Повинно й у нас бути такому”. Перебуваючи, схоже, під враженнями урбанізаційних та індустріальних процесів, він резюмував: “Чим більше вивчиш свого хлопця, тим кращий вийде з нього господар” [5, 61]. Але тогочасне село не надто зважало та подібні міркування, які, зрештою, також важко визнати цілком інноваційними.

Далеко ще було й до повного взаєморозуміння в цій царині з сільським учительством, інтелігенцією. Втім, саме спочатку ХХ ст. від українського загалу, репрезентованого “майже виключно нижчими станами”, прогресивно налаштована частина людей розумової праці почала очікувати “великих і перспективних результатів”. Витоки сподівань на швидке національно-культурне ствердження чи не вперше тоді помічалися в “своєрідному психологічному складі українця” [7, 20].

Українські селяни “занехаювали вивчене” через те, що альтернативне ставлення могло сформуватися в них тільки на основі модерних цінностей, у тому числі якісно нових принципах організації шкільної справи. На початку ХХ ст. ці зміни дещо прискорилися, але все ж не настільки, щоб бути адекватним трансформаційним процесам у суспільстві. Наразі відставання консервувало історично сформований стан справ. Від чого селяни здебільшого й надалі дивилися на освіту “не дуже приємно” [5, 59].

Спробуємо докладніше прояснити цей взаємозв’язок, розмірковуючи в площині “хто” і на “що” дивився? Постановка питання доречно бодай з огляду на ту обставину, що “безграмотність (селян. – Ю. П.)... не являла собою тієї чисто зовнішньої



безграмотності, котра мала засвідчувати лише про незасвоєння конкретною особою відомих граматичних правил” [8, 87]. Опанування основами граматики чи цілком вірогідне занехаяння їх після попереднього здобуття не перешкоджало збереженню та повсякчасному вияву особливих відчуттів, духу рідної мови, що в свою чергу кореспондувалося з “тими вимогами, які всмоктувалися з молоком матері”. За чим, зрештою, за якою освітою потрібно було жалкувати, коли навіть абсолютно неграмотні селяни зазвичай говорили “правильною, яскравою, у вищому ступені образною і живою мовою” [8, 87]? Натомість сільські школи в Наддніпрянській Україні, замість того, щоб виявляти та розкривати природній соціокультурний потенціал молодого покоління місцевої людності, нерідко своїм проросійськи зорганізованим навчально-виховним процесом “вбивали в неї душу”. Неоціненну спадщину, що дісталася українцям від предків, ігнорували, паплюжили, почасті знищували. Її ніби намагалися виправити, вдосконалити, але чим – “декількома десятками чи в кращому разі сотнями чужих слів, якими й пропонувалося виражати всі людські поняття” [8, 87]? Безперечно, українська людність не спромоглася дешифрувати та опанувати такі хитромудрі освітянські технології. Імперативи пануючого традиційного і водночас самобутнього укладу стояли тому на заваді. У таких умовах навіть різке пожвавлення інтересу української інтелігенції до проблем селянського навчання дозволило їй хіба що поставити на повістку денну питання національної освіти.

У переддень Першої світової війни “українофільська” інтелігенція звертала увагу на суттєві розбіжності навчально-виховної роботи зі “всіма переживаннями дитини, які були невід’ємними від її розумової та усвідомленої дійсності”. Ставало очевидним зростання розриву між змістом наявного попиту на освіту і змістом реальної пропозиції освітніх послуг. Педагоги вбачали в цих штучних бар’єрах додаткові труднощі для розвитку й вдосконалення шкільної справи в українських селах. “Мука для українського хлопчика, – писав відомий громадсько-політичний діяч Вячеслав Прокопович, – вчитися прописним істинам російською мовою. Вираз “она пошла за водою” – здається йому смішним, оскільки сприймається як “її понесло за течією”. Крім того, у голові учня ніяк не вкладається російське слово “товар”, що має значення “крам”, “тканина”. “Як же можна скласти товар у ящики?”, – бентежить він, звично розуміючи під “товаром” товарину, велику рогату худобу” [9, 23-25].

З усього виходило, що чим далі, тим більше здобуття освіти російською мовою відбувалося з очевидною шкодою та збитками для цілості “організму (селянського соціуму. – *Ю. П.*)...”, його загального розвитку” [10, 37-38]. Так виникав додатковий стимул, який спонукав український хліборобський загал “триматися своєї мови та своїх побутових особливостей” [11, 11].

Тож на початку ХХ ст. ситуація з оцінкою сільськими мешканцями освіти радикальним чином не змінилася. Вони розуміли значення здобутих у школі знань здебільшого традиційно, хоча й порівняно більш урбанізовано. В узагальненому вигляді обізнаність для селян лише тоді чогось вартувала, коли

відкривала перспективу “піти з села, отримати яке-небудь місце” [12, 29]. Тенденції кардинального оновлення, про які писала українська інтелігенція, слід визнати перебільшеними.

Звідки бралася й чому поширювалася нова (часто обрамлена партійно-ідеологічними мірками) візія ставлення хліборобів до освіти? Вона виникала в результаті зростання інтелектуальної еліти, спроможної захоплюватися культурою українського селянства. Насамперед неперевершеним ліризмом та щирістю його душі. “Ми не знаємо й не чули таких людей з ворогів українства, – уточнював один з освічених сучасників, – що не визнавали б української пісні. Навіть найзапекліші з їх чаруються нею і відрізняють від великоросійської, польської тощо. Гоголь писав: “Коли історик схоче дознати певний побут, стихії характеру, всі прояви й відтінки чуття, хвилювань, страждань і радощів українського народу... то з пісень він буде задоволений вповні...”. Чистокровний росіянин, офортист Лев Жемчужников називав українських хліборобів “самородками, з яких завше можна черпати найвищий талант.. тут немає підшиву, немає обману...” [13, 30-31]. Говорилося навіть про те, що “під впливом революційних подій минулих років (1905-1907. – *Ю. П.*) вироблявся тип селянина, повного бажань культурного і вільного життя і огиди до невольництва й темноти” [14, 256].

Однак таке сприймання величчя етнонаціональних цінностей українських селян не могло підмінити чи ліквідувати традиційного ставлення до освіти самих хліборобів, про яке говорилося вище. А воно проглядалося повсюдно. Зокрема, в упередженому сприйманні нагоди набуття освіти жінками. Вихід дівчини заміж наразі цінувався куди більше, ніж опанування нею грамоти. Тому часто батько, перебуваючи під враженнями “сусідських глузувань”, намагався якомога швидше “вигнати дочку з дому, а там міцний кулак найдорожчої половини з корінням виривав з душі високі поривання до кращого” [14, 257]. Візьмемо до уваги й інші усталені віками реалії традиційного селянського життя з його самобутнім “добром” і “злом”, “схильністю до крадіжок, розбещеністю молоді, нерідко пиятикою” [15, 1-3]. Тож, попри “початки кооперативної практики”, решту модерних тенденцій, найчастіше було так – доки в сільській школі працював учитель, доти й навчання сьак-так підтримувалося.

Разом з тим, українські селяни не поспішали “занехаювати вивчене”, якщо набуті знання органічно узгоджувалися з їхньою загальною адаптацією до ринкових умов. Йдеться про той варіант отримання хліборобами освіти, коли модерна трансформація безпосередньо торкалася сільського життя. Так, у слободі Уразово Воронежської губернії “народ (близько 15 тис. українців. – *Ю. П.*) в основному мешкав промисловий і торговий”. Нічого дивуватися, що і грамотні люди в цьому населеному пункті цінувалася “особливо високо” [16, 380-381].

У селян тих місцевостей, де внаслідок урбанізаційних та індустріальних процесів спостерігався значний відтік населення, відчувалося зростання потреби в підтриманні більш тісних контактів з містом. Це, у свою чергу, слугувало прагненням розширювати обізнаність. Часто українські хлібороби (зокрема, на Слобожанщині) висловлювали бажання, щоб у їхні села та хутора частіше “хтось грамотний



заглядав". Усвідомлення себе ізгоями в "суспільстві рівних можливостей", як маловідоме до того часу явище, позначалося на всьому сільському устрої. Воно посилювало відчуття маргінальності власного соціального становища. Саме тому відсутність школи в селі, слободі чи на хуторі починало викликати серйозне занепокоєння. Так, на хуторі Столепіні Валківського повіту Харківської губернії, населення якого в 1907 р. становило 677 осіб, а найближча школа знаходилася за 7 верст, місцеві селяни стурбовано говорили про "крайню необхідність в училищі" [17, 56-58]. Хутірська школа повинна була, на їхнє переконання, "скоротити дорогу до міського життя".

Водночас, на Чернігівщині, Київщині, Волині та в решті регіонів Наддніпрянської України значне поживлення в одноманітність традиційного сільського життя внесли спектаклі та вечори культурно організованого відпочинку. У 1913 р. вони влаштувалися здебільшого з приводу святкування 300-річчя "дома Романових". Мешканці багатьох сіл отримали нагоду переглянути постановки близьких їм за змістом театральні вистав – "Наталка Полтавка", "Як ковбаса та чарка, то минеться сварка". Тоді ж, у передвоєнні роки, у сільських школах нерідко проводилися публічні читання на сільськогосподарську тематику [18, 253-254]. Щоправда, розбиті дороги та усілякі організаційні негаразди не дозволяли лекторам повною мірою використовувати наявну освітню інфраструктуру на селі.

Відчутно зріс інтерес українських хліборобів до громадсько-політичного життя в роки Першої світової війни. Прагнучи дізнатися передовсім про новини з фронту, селяни "вимушено" підвищували свою грамотність. Деякі з них навіть почали виписувати по кілька газет [19, 23].

Отже, у річизці становлення на початку ХХ ст. української модерної нації варто визнати певне відставання в формуванні селянського попиту на освіту. Цим пояснюється недооцінка селянством інтелектуальної праці, у тому числі професійної діяльності сільського вчителя, радше вимушений зовнішніми обставинами, ніж мотивований латентними ментальними чинниками інтерес до соціально-економічного та політичного життя. Водночас національно зорієнтована українська інтелігенція, вплив якої на зламі ХІХ-ХХ ст. у Наддніпрянщині помітно зростав, творила власну візію суттєвого підвищення прагнення селянства до отримання знань. Схоже на те, що апріорі вона керувалася глибокими патріотичними та етичними нормами на тлі тих історичних завдань, які поставали перед українським загалом.

1. Див.: Драч О. О. Народна освіта на Черкащині в контексті загальноукраїнських тенденцій (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) // "Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність" (Деякі аспекти національного розвитку і національного виховання). Матеріали науково-практичної конференції. 19 січня 2004 р. м. Черкаси / За ред. Ж.В. Деркач. – Черкаси: Ант, 2004.

2. Див.: Денисюк І. Виховання національної ментальності у закладах початкової освіти на Уманщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. // "Національна ідентичність у контексті політичного процесу: історія і сучасність" ... (Деякі аспекти національного розвитку і національного виховання). Матеріали науково-

- практичної конференції. 19 січня 2004 р. м. Черкаси / За ред. Ж.В. Деркач. – Черкаси: Ант, 2004.
3. Див. статтю: Присяжнюк Ю. П. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у другій половині ХІХ ст. // Історія України. – 2000. – № 3.
 4. Русов О. О. Видатки 8-ми українських губерній на початкову народну освіту // Світло. – 1914. – № 7-8.
 5. Настевич О. Корреспонденції (3 Кыйивцины) // Хлебороб. – 1908. – № 5-6.
 6. Сиромаха В. О деревенских неурядицах // Селянин. – 1914. – № 14. – С. 389-391.
 7. Луначарский А. Н. О национализме вообще и украинском движении в частности // Украинская жизнь (далі – УЖ). – 1912. – № 10.
 8. Ефремов С. А. На текущие темы // УЖ. – 1912. – № 6.
 9. Прокопович В. Родной язык и народная школа на Украине // УЖ. – 1914. – № 3. Згадувані факти були проаналізовані в доповіді на Всеросійському з'їзді вчителів та діячів народної освіти. За цей виступ В. Прокоповича, у недалекому майбутньому близького соратника С. Петлюри, звільнили з посади вчителя історії Київської державної гімназії.
 10. Чепиза Я. Украинский учитель и материнский язык в начальной школе // УЖ. – 1913. – № 9.
 11. Чубинский М. П. Украинская национальная идея и её правовые постулаты // УЖ. – 1913. – № 6.
 12. Борис Б. Корреспонденція // Селянин. – 1908. – № 12.
 13. Просвітянин С. Гоголівські свята і українська пісня // Українська хата (далі – УХ). – 1909. – № 1.
 14. Товкачевський А. До становища сільської інтелігенції // УХ. – 1909. – № 5.
 15. Дзеркало // Світова зірниця. – 1911. – № 48.
 16. П. З. Н. Крестьянское реальное училище // Селянин. – 1910. – № 11.
 17. Державний архів Харківської області. – Ф. 304. – Оп. 1. – Спр. 2988.
 18. Тарноока Н. Корреспонденція. Козелецкий уезд // Селянин. – 1913. – № 8.
 19. Шаповаловский Ив. Корреспонденція. Борзенский уезд // Селянин. – 1915. – № 1-2.

О.М. Дулгерова

РОЛЬ ТОВАРИСТВА "ПРОСВІТА" У ФОРМУВАННІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛЯНСТВА НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

В умовах національно-культурного відродження України, коли поновлюються традиційні й утворюються нові інституції, покликані формувати національну свідомість громадян, особливої актуальності набуває вивчення діяльності неурядових культурно-просвітницьких об'єднань в минулому, зокрема товариства "Просвіта". Актуальність дослідження цієї проблеми зумовлена не тільки науково-пізнавальними міркуваннями, а й можливістю використання історичного досвіду організації роботи цього об'єднання серед сільського населення в сучасних умовах.

До цієї задекларованої у статті теми вітчизняні дослідники до проголошення незалежності України зверталися епізодично, висвітлювали її поверхово та зі значним ідеологічним суб'єктивізмом. У роботах сучасних авторів О.Ф. Коновця [1], Г.В. Касьянова [2], Л.І. Євселевського і С.Я. Фарини [3], Ж.М. Ковби [4], з'ясовано окремі аспекти просвітницької роботи. Однак діяльність товариства "Просвіта" серед сільського населення в означених хронологічних межах